

پیشگفتار

از گرانبهاترین سرمایه‌های معنوی که خدای مَنان برای هدایت انسان در اختیار او قرار داده است، احادیث و روایات پیامبر (ص) و جانشینان اوست و *نهج‌البلاغه*، کتابی جامع گزیده‌های بلاغی شامل خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های علی (ع) گرچه با انگیزه تألیف یک کتاب حدیثی تهیه نشده است، اما در زمره احادیث و متون روایی به شمار می‌آید. *نهج‌البلاغه* از دو منظر سبک و اسلوب و نیز معنا و محتوا، اشتراکات زیادی با قرآن دارد. این اشتراکات خود از مبانی چندی ناشی می‌گردد که دریافت معارف قرآنی علی (ع) از رسول خدا (ص) و علم الهی وی به ظاهر و باطن قرآن، از جمله آن مبانی است.

از جهت سبک و اسلوب نیز عناصر بیانی متعددی مانند سب و تقسیم، سجع و فاصله، و نیز عناصر بدیعی مانند انواع تشبیه و استعاره، جناس، التفات و غیره، و از جهت معنوی اشتراکات دو کتاب در موارد بسیاری از جمله معارف اعتقادی و اخلاقی قابل ملاحظه است. همچنین همسویی مباحث معنوی *نهج‌البلاغه* با قرآن به گونه‌ای است که *نهج‌البلاغه* به مثابه تفسیری برای قرآن به شمار می‌رود. در حقیقت ارتباط *نهج‌البلاغه* و قرآن از دو جهت قابل بررسی است که عبارت‌اند از: «سبک و اسلوب» و «معنا و محتوا». هر یک از جهات نامبرده خود شاخه‌های مختلفی دارد که به صورت مجزاً قابلیت بررسی و استخراج مثال دارد.

از سوی دیگر چنان که اشاره شد *نهج‌البلاغه* و قرآن به‌عنوان دو مجموعه شاخص بلاغی، مشترکات زیادی دارند و طبعاً در مقام بررسی ارتباط عناصر بلاغی دو کتاب، *نهج‌البلاغه* متأثر از قرآن خواهد بود. برای درک این اثرپذیری، شناخت ویژگی‌های بلاغی قرآن امری ضروری است و پس از این شناخت، مقایسه سبک

نهج البلاغه با قرآن تحقق می‌یابد؛ اما برخی از ویژگی‌های سبک ادبی قرآن که بلاغت آن را هم ظاهر می‌کند، عبارت است از:

- اسلوب خاص قرآن که مابین نظم و نثر است؛
- وجود سجع و فاصله آیات خصوصاً در قصار سور؛
- اقسام ایجاز از حیث ایجاز به قصر و ایجاز به حذف؛
- ابتدای قرآن در طرح مباحث بر تقسیمات منطقی و عددی؛
- وجود آرایه‌های بیانی شامل تشبیه، استعاره، کنایات و غیره؛
- وجود محسنات لفظی از جمله جناس، ترصیع و جز آن؛
- وجود محسنات معنوی از جمله طباق، مقابله، التفات و جز آن؛
- اقسام سبکهای بیانی مانند امثال، قصص، اقسام، جدل‌ها و جز آن.

این‌ها و موارد دیگری که در کتاب‌های اعجاز قرآن، عالمان مسلمان درباره آن بحث کرده‌اند، بخشی از سبک ادبی قرآن را به نمایش می‌گذارد. به همین ترتیب می‌توان گفت نهج البلاغه از نظر کاربرد صنایع بیانی، مانند اقسام تشبیهات و استعارات و کنایات، و عناصر بدیعی، مانند جناس، ترصیع، سجع، طباق، و مقابله شباهت تام و تمام با آیات قرآن دارد. با چنین ذهنیتی از بلاغت‌شناسی قرآن، بررسی نهج البلاغه نشان‌دهنده وجود اکثر عناصر ادبی قرآن در نهج البلاغه خواهد بود. قابل ذکر است که پی‌جویی از عناصر بلاغی نهج البلاغه کار دشواری نیست و در این خصوص پژوهش‌های متعددی هم وجود دارد (از جمله نک: خاقانی، جلوه‌های بلاغت در نهج البلاغه؛ فائز و همکاران، علوم بلاغت در نهج البلاغه؛ معارف، جلوه‌های بلاغت علوی در شرح نهج البلاغه ابن ابی‌الحدید). در این کتاب نیز تنها جلوه‌های محدودی از عناصر بلاغی نهج البلاغه در سه سطح «معانی»، «بیان» و «بدیع» ارائه شده است. وجه دیگر از رابطه نهج البلاغه و قرآن، اشتراک هر دو کتاب در مباحث محتوایی در حوزه معارف دینی و به عبارت بهتر اثربرداری محتوایی نهج البلاغه از قرآن در این مباحث است. قرآن راهنمای هدایت انسان به مقاصد قرب و کمال است^۱. و لذا جامع معارف اعتقادی، اخلاقی و نیز اصول مورد نیاز انسان

۱. نک: البقره / ۲؛ الإسراء / ۹.

جهت سامان بخشی به حیات فردی و اجتماعی است. *نهج البلاغه* نیز حاوی رهنمودهای اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی امام علی (ع) خطاب به جامعه انسانی و نوع بشریت است. مباحث وارده در *نهج البلاغه* بنا بر نوع انتخاب خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها به اختصار و تفصیل بیان شده است و در نسبت‌سنجی آن با قرآن، می‌توان آن را به مثابه تفسیر و تبیینی برای مباحث قرآن دانست. البته نه تفسیر به شکل معمولی و متعارف آن، هر چند که در *نهج البلاغه* شواهد محدودی از تفسیر آیات قرآن به معنای متعارف آن نیز وجود دارد.^۱ به منظور مقایسه بهتر دو کتاب *نهج البلاغه* و قرآن از نظر مباحث محتوایی، پی‌بردن به جایگاه قرآن در *نهج البلاغه* امری ضروری است و در این خصوص باید گفت که قرآن به دو شکل مستقیم و غیر مستقیم در *نهج البلاغه* کاربرد یافته است. همچنین به عنوان نمونه‌ای از مقایسه معارف قرآن و *نهج البلاغه* می‌توان از مباحث «خداشناسی» و «پیامبرشناسی» در دو کتاب یاد کرد که برخی از محققان این دو موضوع را عرصه پژوهش قرار داده‌اند.^۲

غیر از موارد یاد شده، موضوعات متعدد دیگر از جمله امامت، جایگاه اهل بیت علیهم السلام در قرآن، ابعاد شخصیت پیامبر اسلام، سیمای برخی از پیامبران، معاد و روز بازپسین، شخصیت انسان، فضایل و رذایل اخلاقی، دنیا و ارزش آن، تقوا و خودسازی، زهد و بی‌اعتنایی به دنیا، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر و جز آن‌ها در *نهج البلاغه* وارد شده که مقایسه این مباحث با آموزه‌های قرآن نشان دهنده همسویی کامل دو کتاب است.

نکته دیگر در بیان وجوه ارتباط *نهج البلاغه* با قرآن، مباحث مرتبط با علوم قرآنی و جایگاه قرآن در *نهج البلاغه* است. قرآن‌شناسی در *نهج البلاغه* جایگاه بلند و ارجمندی دارد و علی (ع) در خطب بسیاری درباره اوصاف قرآن و نقش آن در هدایت انسان و جامعه سخن رانده است و در واقع سراسر *نهج البلاغه* شاهدی بر شناخت جایگاه قرآن در بیانات علی (ع) است.

۱. از جمله نک: *نهج البلاغه*، خطبه ۲۰۱ و حکمت ۹۹.

۲. از جمله نک: صافی گلپایگانی، *الهیات در نهج البلاغه* و شوشتری، *بهج الصباغة فی شرح نهج البلاغه*، ج ۳ با عنوان نبوت خاصه در *نهج البلاغه*.

از آنجا که قرآن پایه گذار علوم قرآنی در اندیشه دانشمندان اسلامی است، علاوه بر بحث اعجاز قرآن، مباحث دیگری از علوم قرآنی مانند تحریف ناپذیری قرآن،^۱ تقسیمات آیات به ناسخ و منسوخ^۲ و محکم و متشابه،^۳ بحث از نزول دفعی و تدریجی^۴ از تصریحات کتاب الهی است، ضمن آنکه سایر مباحث علوم قرآنی با تحلیل متن و محتوای قرآن قابل استخراج است. همچنین شایان ذکر است که آیات قرآن از طریق کاربرد استشهادی، تضمینی و اشاره‌ای در نهج البلاغه به کار رفته است و در نتیجه معارف اعتقادی، اخلاقی، سیاسی و غیره نهج البلاغه، وحدت موضوعی تام و تمامی با مباحث محتوایی قرآن دارد. با این هم‌سویی، اصالت نهج البلاغه مبرهن شده است و نهج البلاغه را در حد تفسیری برای قرآن قرار می‌دهد.

اما کتابی که از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرد، در راستای معرفی اهم جنبه‌های رابطه قرآن و نهج البلاغه است که به منظور تهیه متن آموزشی درسی با همین نام تألیف گشته است و هدف از تدوین آن تقویت توان علمی دانشجویان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در زمینه نهج البلاغه است. این کتاب حاوی اطلاعات جدیدی در شناخت هرچه بهتر ارتباط نهج البلاغه با قرآن است که آن را از دیگر آثار مشابه موجود که قدیم‌ترین آن‌ها کتاب مرحوم سید جواد مصطفوی با نام رابطه قرآن و نهج البلاغه است، متمایز می‌سازد.

در نگارش این کتاب تلاش به عمل آمد تا مطالب آن حتی الامکان با سرفصل‌های مصوب همین درس، در مقطع کارشناسی ارشد رشته‌های علوم حدیث، گرایش نهج البلاغه و نیز رشته معارف نهج البلاغه هماهنگ باشد، هرچند به دلیل گستردگی مطالب و ضرورت تجزیه و تحلیل آن‌ها، مطالب طرح شده در این کتاب بسیار فراتر از عناوین مصوب است و از این رو اساتید محترم و مدرسان گرامی می‌توانند با صلاحدید خود، مباحثی از این کتاب را برای تدریس درس مذکور در

۱. الحجر / ۹؛ فصلت / ۴۲.

۲. البقره / ۱۰۶.

۳. آل عمران / ۷.

۴. القدر / ۱؛ الفرقان / ۳۲.

نظر گیرند. کتاب حاضر از یک بخش مقدماتی با عنوان مبانی رابطه نهج البلاغه با قرآن تشکیل شده است و علاوه بر آن طی سیزده فصل دیگر، مباحث این موضوع در قالب دو مبحث ارتباط ساختاری و محتوایی دنبال شده است. از ویژگی‌های این کتاب در مقایسه با کتاب‌های هم‌نام، تنوع مثال‌ها و نمونه‌های ذکر شده در آن و نیز استفاده از منابع و مآخذ دست اول و معتبر در گستره‌ای وسیع است و در تقسیم‌بندی مطالب آن همواره بعد آموزشی آن مدنظر بوده است.

کتاب حاضر در بردارنده چهارده فصل است و گزارش اجمالی فصول آن به قرار زیر است:

فصل اول، با عنوان «مبانی ارتباط نهج البلاغه با قرآن»، به معرفی مبانی عام و خاص ارتباط این دو کتاب اختصاص دارد.

فصل دوم، با عنوان «ارتباط قرآن و اهل بیت»، به بررسی «حدیث ثقلین»، مهم‌ترین اصل روشنگر این جایگاه می‌پردازد.

فصل سوم، با عنوان «علم اهل بیت علیهم السلام»، به بررسی علم اهل بیت علیهم السلام و ریشه‌های آن می‌پردازد.

در فصل چهارم، با عنوان «جایگاه قرآن در نهج البلاغه»، اوصاف کلی و عمومی و نیز برخی از اوصاف اختصاصی قرآن در بیان امام علی (ع) مورد اشاره قرار گرفته است.

در فصل‌های پنجم تا هشتم، با عنوان «مقایسه سبک ادبی نهج البلاغه با قرآن»، ارتباط این دو کتاب از حیث بلاغت و علوم بلاغی مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل نهم، با عنوان «کاربرد آیات قرآن در نهج البلاغه»، انواع استشادات قرآنی نهج البلاغه به همراه تضمین‌ها و تلمیح‌ها و اقتباس‌های قرآنی در این کتاب مورد تحقیق قرار گرفته است.

دو فصل دهم و یازدهم، به معرفی علوم قرآنی در نهج البلاغه همراه با نمونه‌هایی از آن اختصاص دارد و به‌طور خاص، در فصل یازدهم مبانی و روش‌های تفسیری امام علی (ع) در نهج البلاغه مورد اشاره قرار گرفته است.

در فصل‌های دوازدهم و سیزدهم و چهاردهم نیز مباحثی از ارتباط محتوایی نهج البلاغه و قرآن در موضوعات توحید، نبوت و اهل بیت علیهم السلام مطرح شده است.

شایان ذکر است که از نظر روشی ارجاعات کتاب بر پایه مؤلفان است و علی القاعده در استفاده از نهج البلاغه، استناد علمی به سید رضی خواهد بود جز آنکه ارجاعات به نهج البلاغه به منظور اختصار با ذکر نام کتاب انجام شده است. نکته دیگر آنکه در ترجمه عبارات نهج البلاغه در سراسر اثر، مبنای اندکی تصرف، ذکر ترجمه استاد شهیدی بوده است و از این نظر ذکر مترجم ضرورتی ندارد، اما در برخی موارد که به استفاده از ترجمه سایر مترجمان نیاز بوده، نام آن‌ها در پاورقی آمده است. چاپ اول این کتاب را در سال ۱۳۹۳ بنیاد نهج البلاغه منتشر کرد. در چاپ حاضر به لحاظ کمی و کیفی تغییرات و افزوده‌هایی در کل کتاب اعمال و در حقیقت ویرایش جدیدی ارائه و نمایه نیز به آن افزوده شده است.

در پایان وظیفه خود می‌دانیم از همکاری صمیمانه مسئولان بنیاد محترم نهج البلاغه خصوصاً آیت الله دین‌پرور و نیز مسئولان محترم سازمان «سمت» به خصوص جناب آقای دکتر احمد احمدی که با تذکرات عالمانه خود در بهبود کیفی اثر حاضر نقش داشته‌اند و علاوه بر آن نسبت به چاپ و انتشار آن از هیچ تلاشی دریغ نوزیدند، همچنین از آقای حمید سلیم گندمی که مسئولیت استخراج نمایه‌ها را بر عهده داشتند تشکر و قدردانی کنیم و از خوانندگان گرامی و فرهیخته دعوت می‌کنیم که مؤلفان را از تذکرات مفید و سازنده خود محروم نسازند.

و من الله التوفیق

مجید معارف - حامد شریعتی نیاسر